

Identitatea religioasă și alegerile prezidențiale din 1996, 2004 și 2014 din România

[Religious identity and the presidential elections of 1996, 2004 and 2014 in Romania]

Andrei ALEXANDRESCU

Abstract: *The current study assesses the role played by the references to the national and Orthodox identity in Romanian presidential election campaigns of 1996, 2004 and 2014. The working hypothesis, validated during the research, was that, when some of the candidates assumed a certain political identity which included the Orthodox religious dimension and support for certain issues on the agenda of the official church, the balance of popular vote didn't change decisively.*

Keywords: *alegeri prezidențiale, identitate națională, religie, ortodox, alteritate, minorități.*

Introducere

Problema ridicată de rolul pe care trebuie să îl joace identitatea și convingerile religioase ale oamenilor politici în contextul desfășurării proceselor politice democratice a fost și este discutată în toate țările la nivel politic sau intelectual și filosofic iar România nu putea face excepție. Mai mult, momentele de încordare ale energiilor politice și de ascuțire a interesului public specifice perioadelor electorale aduc note suplimentare și întăresc tușele de culoare ale dezbaterilor în jurul

locului pe care religia îl joacă în cursa electorală dintr-un stat democratic.

Momentul alegerilor prezidențiale din 2014, când Klaus Iohannis a fost ales președinte fără ca religia sa lutherană să fi trecut neobservată electoratului, a readus în discuție toate acestea. Așadar, care a fost și care este rolul religiei în campaniile electorale prezidențiale românești? Dar rolul Bisericii Ortodoxe Române?

Pentru a realiza un istoric al problemei am optat pentru trei momente electorale esențiale ale istoriei României post-decem-

briste, anume alegerile prezidențiale din 1996, 2004 și 2014 când au fost aleși Emil Constantinescu, Traian Băsescu și Klaus Iohannis. Fața de alegerile locale și parlamentare în care sunt mulți candidați în cursa electorală, cele prezidențiale au fost mereu extrem de personalizate în România. Ele au favorizat abordarea unor probleme de anvergura națională în domenii precum identitatea națională și, subordonat, rolul religiei și Bisericii în societate. Acesta este unul din motivele pentru care am optat pentru aceste trei momente electorale. Cel de al doilea este reprezentat de faptul că în toate cele trei situații problemele legate de religie au jucat un anume rol în cursul campaniilor electorale.

Ipoteze de lucru

Acum mai mulți ani, într-un studiu care integra concluziile campaniei electorale prezidențiale din 2004, am ajuns la concluzia că identitatea religioasă a candidaților nu a fost una de natură să influențeze decisiv (adică până la înclinarea balanței către un câștigător) formarea intenției de vot la nivel național. Și aceasta în ciuda unei opinii larg răspândite potrivit căreia problema religioasă și implicarea Bisericii Ortodoxe în campanie pot fi de natură să joace un rol puternic în a orienta votul popular într-o direcție sau în alta (opinie care însă se poate valida însă la nivelul politicii locale).

Ipoteza noastră formulată atunci și ulterior validată în acel context a fost aceea că dacă privim lucrurile la nivel național, în cazul alegerilor prezidențiale, când este ales un singur om, electoratul ține cont în mai mare măsură de alte tipuri de identități în cadrul unui sistem concentric de cercuri de alteritate definit în raport cu proiectul național românesc și pe care l-am descris la vremea respectivă¹. Îndrăznim să spunem că acea concluzie a fost reconfirmată de alegerile prezidențiale care au avut loc în 2014 în România.

Opinia noastră era de pe atunci aceea că punând într-un eventual „centru” simbolic proiectul național românesc, se poate spune că principalele forme de definire a diferențelor față de ceea ce este văzut ca fiind „normal” pentru cei mai mulți dintre cetățeni, și anume a asuma o identitate „românească”, pornesc de la criteriul național. Cei „diferiți” și eventual investiți cu valențe negative la nivelul imaginarului colectiv sunt cei percepuți ca fiind un pericol pentru unitatea națională și pentru identitatea națională, iar criteriul religios apare numai pentru a fi subordonat celui național². De aceea, în măsura în care o parte din cetățenii acceptă ideea că a fi ortodox este o latură importantă a identității românești se ajunge în situația ca mai frecvent să fie percepuți ca fiind un pericol greco-catolicilor decât protestanților. Cei din urmă sunt asociați cu minoritățile naționale, tratate într-un registru distinct și plasate pe

un cerc de alteritate mai îndepărtat de normalitatea românească pe când greco – catolicii divizau chiar naivitatea arătând că identitatea românească poate exista și progresa fără o legătură directă cu cea ortodoxă. De aceea redresarea Bisericii Greco – Catolice după 1989 a fost mult îngreunată iar atacurile la adresa ei vizau tocmai acest aspect: existența ei îi împarte pe români, îi divide, destramă unitatea națională (concept-cheie al viziunii ceaușiste despre națiune și despre statul-național în anii 1980 prezent însă în imaginarul colectiv și după 1989)³. Evident, și aici a existat o evoluție în timp, frecvența atacurilor la adresa greco-catolicilor a fost mai mare în primii 10-15 ani după Revoluție intrând apoi în declin.

Dacă ne uităm acum către minoritățile naționale, vedem funcționând aceleași exigențe care pun pe primul plan nevoia de a proteja statul național. Și în acest caz particular criteriul religios se subordonează în mod fundamental celui național și de aceea maghiarii (care sunt numeroși și au tendința de a revendica autonomie în diferite forme și grade) sunt priviți cu mai multă reținere decât reprezentanții grupurilor minoritare foarte restrânse care nu mai au capacitatea de a ridica întrebări față de concepția politică a statului național unitar românesc precum sașii sau turcii și tătarii⁴. Cu alte cuvinte în cazul unui candidat cum a fost Klaus Iohannis nu religia era cea importantă cât identitatea etnică. Dacă el ar fi fost

maghiar, chiar având aceeași religie protestantă, șansele sale de câștig ar fi fost altele, probabil mult mai mici.

Folosim acum acest prilej pentru a relua pe scurt istoria problemei dar și pentru a adăuga unele considerații privind alegerile din 2014 menținând aceeași ipoteză de lucru. Nici simpla afirmare a identității religioase a candidaților și nici chiar sprijinul Bisericii Ortodoxe Române, mai mult sau mai puțin discret, pentru unul sau altul dintre ei, nu sunt de natură să aducă un avantaj electoral decisiv la alegerile prezidențiale așa cum se desfășoară ele acum, la nivel național. Alți factori, de pildă identitatea etnică sau ideologia politică par a fi mai importanți. La fel și aprecierea pe care electoratul o dă partidelor care îi susțin sau promisiunilor lor în domeniul precum combaterea corupției, opțiunile economice, angajamentele în câmpul politicilor de protecție socială etc.

Temele analizate

Așa cum este știut, la alegerile prezidențiale din 2014 s-a impus candidatul lutheran Klaus Iohannis în fața ortodoxului Victor Ponta. În cursul campaniei presa a susținut, cu anumite dovezi, că unii dintre membrii echipei de campanie a lui Victor Ponta, cel puțin de la nivel local, credeau că o parte din ierarhia Bisericii Ortodoxe ar fi preferat o victorie a lui Ponta (așa cum a fost

cazul de la Satu Mare)⁵. Dar, până la urmă, victoria lui Iohannis nu ar fi trebuit să fie o surpriză. Și în anul 2004 lucrurile au stat oarecum la fel: candidatul care a fost perceput ca având inclusiv sprijinul unor părți importante ale conducerii Bisericii Ortodoxe Române a pierdut (Adrian Năstase) pe când cel care a fost mai provocator și care a înfruntat deschis punctul de vedere al Bisericii pe teme precum construirea Catedralei Neamului sau statutul comunității LGBT a câștigat (Traian Băsescu).

Revenind la alegerile din anul 2014 se impune încă o observație preliminară. Din afara Bisericii Ortodoxe nu venea doar Klaus Iohannis (lutheran, membru al Bisericii Evanghelice de Confesiune Augustană) ci, potrivit informațiilor disponibile, și alți candidați printre care cel clasat pe locul al 3-lea, Călin Popescu-Tăriceanu (romano-catolic) și cel clasat pe locul al 5-lea, Monica Macovei (greco-catolică). De fapt, dintre candidații plasați pe primele 5 locuri la turul I al alegerilor prezidențiale din 2 noiembrie 2014 doar 2 erau ortodocși (Victor Ponta și Elena Udrea).

Privind problema dintr-un alt unghi și în ciuda discreției cu care poate fi asociată o astfel de problemă care ține în mare măsură de viața privată sursele de informare au conturat, totuși, încă o informație interesantă: dintre cei 5 candidați evocați și care au contat în mai mare măsură în cursa electorală singurul practicant pare a fi fost chiar cel

care a câștigat alegerile, Klaus Iohannis⁶. Despre participarea celorlalți patru la viața religioasă s-a vorbit puțin dar nu există elemente cunoscute în mod public care să permită o caracterizare a lor ca fiind credincioși practicanți.

Deși nu ignorăm premisa că atenția publicului era concentrată în toamna lui 2014 asupra lui Klaus Iohannis și Victor Ponta, percepuți ca fiind singurii candidați cu șanse de a câștiga alegerile prezidențiale, trebuie spus că și ceilalți candidați au jucat un rol în ecuația procesului electoral. Dacă ar fi să ne referim la ceilalți doi candidați evocați care nu erau ortodocși, putem reține de pe acum ideea că nu sunt argumente pentru a susține că în cazul lor problema religiei a fost relevantă în vreun fel în cursul anului electoral 2014. Totuși, atât în cazul lui Călin Popescu-Tăriceanu, cât și în cazul Monicăi Macovei era departe de a fi vorba despre niște secrete.

Tăriceanu se căsătorise în anul 2013, iar apartenența sa la Biserica Romano-Catolică fusese evocată de presă în acest context⁷. De fapt, problema fusese notată și în cursul anului electoral 2004 când Tăriceanu era copreședinte al Alianței DA, iar faptul că era catolic fusese reținut ca fiind o vulnerabilitate (vom reveni asupra acestui moment menționând însă de pe acum că acest detaliu nu a jucat nici atunci vreun rol în campania electorală)⁸.

Referitor la Monica Macovei trebuie spus că în cursul campaniei electorale 2014 a existat un moment

în care o televiziune a amintit faptul că este greco – catolică. Ea a asumat acest lucru într-o conferință de presă evocând contribuția importantă avută de această comunitate în istoria românilor: „Vreau sa aduc aminte tuturor că greco-catolicii reprezintă Școala Ardeleană, greco-catolicii reprezintă pașoptiștii, actul Unirii a fost citit de cardinalul Hossu, greco-catolic, Coposu a fost greco-catolic, Iuliu Maniu a fost greco-catolic. Ca atare, e un motiv de mândrie Asta nu înseamnă că am un alt sentiment față de cei care sunt de altă religie decât mine. Sunt credincioasă, sunt creștină”⁹.

Mergând acum către trecut, trebuie să spunem că istoria afișării convingerilor religioase ale candidaților la alegerile prezidențiale din România poate fi urmărită până la începuturile democrației românești, acum un sfert de secol. Anterior anului 1996 atacurile date de partidele de dreapta la adresa lui Ion Iliescu, președinte la acea dată, nu ocoleau sfera religioasă. Acesta era acuzat frecvent de a fi „liber cugetător” sau „ateu” ceea ce conducea către o altă etichetare, cea de „comunist”.

Spre a exemplifica cele de mai sus, putem evoca modul de formulare a primei dintre întrebările puse de Emil Constantinescu lui Ion Iliescu în ultima dezbatere televizată la alegerile prezidențiale din 1996: „Domnule Iliescu, ați declarat la televiziune, chiar la Televiziunea Română, că sunteți liber cugetător. Aceasta conform tuturor dicțio-

narelor limbii române înseamnă ateu, necredincios sau fără Dumnezeu. Sigur că omul se poate schimba. Pot să se producă chiar zguduirii sufletești. La *Antena 1*, în dialogul pe care l-am avut, v-am întrebât dacă credeți în Dumnezeu. Ați dat, sigur, un răspuns care mie, așa ca om, mi s-a părut neconvingător. Acum aș vrea să vă întreb, pentru că totuși suntem într-o țară creștină, vă este frică de Dumnezeu, domnule Iliescu?”¹⁰. Așa cum se și spunea în întrebare, într-o dezbatere anterioară, care avusese loc cu câteva zile mai înainte la postul tv *Antena 1*, Emil Constantinescu îi pusese lui Ion Iliescu direct, fără nicio introducere, o întrebare care ulterior a devenit celebră: „Credeți în Dumnezeu, domnule Iliescu?”¹¹ Probabil candidatul CDR apreciasse că acel moment avusese un mare impact din moment ce întrebarea a fost reluată sub o nouă formă, cu o introducere amplă despre cei „fără de Dumnezeu”, în ultima dezbatere, la *TVR*.

Această campanie electorală a fost evocată ulterior de unii consilieri ai lui Ion Iliescu dar ei nu au considerat amintirea divinității ca fiind decisivă în economia înfrunțărilor televizate dintre cele două tururi de scrutin. Iosif Boda, cel care a condus campania electorală a lui Ion Iliescu în 1996, a apreciat ulterior că „dintre elementele care l-au tras în jos, trei au fost decisive: Guvernul Văcăroiu, PDSR și tema corupției” iar „impresia a fost aceea că Emil Constantinescu l-a hărțuit și

I-a tocat pe Ion Iliescu patru seri la rând pe tema corupției¹². Cât privește întrebările „încuietoare” din ultima dezbatere televizată, Boda consideră că a existat un astfel de moment în acea ultimă dezbatere de la *TVR* în ciuda faptului că „nici unul dintre membrii staff-ului nostru nu prevăzuse că Emil Constantinescu avea să poată pune” o întrebare de acest fel. Dar, după el, acela a fost momentul în care Constantinescu i-a cerut lui Iliescu să spună „dacă și cum și-a cumparat locuința în care stătea”¹³.

Aceeași impresie o are și un alt fost consilier al lui Ion Iliescu apropiat situației, Paul Dobrescu. Acesta relatează pe larg chiar dezbaterea de la postul *Antena 1* unde a fost pusă celebra întrebare referitoare la credința în Dumnezeu dar nu evocă acest moment. Și pentru Dobrescu tot problema corupției pare a fi cea mai sensibilă: „cam pe la mijlocul dezbaterii a avut loc un moment cu încărcătură psihologică. Emil Constantinescu a adus din nou vorba despre corupție și a insistat ca președintele să numească un demnitar pe care l-a destituit pe acest temei”¹⁴. Răspunsul dat atunci de Iliescu îi pare lui Dobrescu „una dintre cele mai nefericite variante” iar după aceea „președintele și-a dat seama că a greșit”. După el, toate acestea fac ca în restul dezbaterii Iliescu să rămână mai mult în defensivă. Nici referitor la ultima dezbatere de la *TVR* Dobrescu nu evocă întrebarea lui Constantinescu despre „frica de Dumnezeu”.

În schimb, el relatează că un subiect legat de Biserica Ortodoxă Română a fost discutat și în interiorul echipei lui Ion Iliescu care pregătea acele ultime dezbateri televizate. Astfel, pentru scurt timp, a fost luată în calcul eventualitatea ca una dintre întrebările pe care Iliescu urma să i-o adreseze lui Constantinescu să vizeze zvonurile privind pretense pregătiri făcute în cadrul Bisericii ca în cazul victoriei candidatului CDR Patriarhul Teoctist să fie înlocuit cu mitropolitul Banatului Nicolae. Tema făcuse în perioada respectivă o anumită valvă după ce fusese lansată în spațiul public de senatorul PDSR (partid devenit ulterior PSD) și stareț al Mănăstirii Plumbuita din București Neculai Simeon Tatu. Potrivit lui Dobrescu, pista a fost abandonată din cauză că subiectul nu avea o legătură directă cu Emil Constantinescu (care ar fi putut spune că nu știe despre ce este vorba) dar și din teama că Iliescu ar fi putut fi acuzat de presă că duce o campanie electorală „murdară”¹⁵. Fostul consilier prezidențial va caracteriza situația din acel moment ca fiind „confuză” și „cețoasă până la sfârșit”¹⁶. Să notăm, totuși, implicarea în această poveste a lui Neculai Simeon Tatu (1931-1999), senator între 1990 și 1996, dar și stareț al Mănăstirii Plumbuita din București. După alegerile din 1996 el a avea să iasă din viața parlamentară dar rămâne până astăzi cel mai înalt reprezentant oficial al Bisericii Ortodoxe Române care a

desfășurat activitate politică de nivel atât de important în cadrul unui partid politic și în Parlament.

Revenind acum la întrebările puse de Constantinescu trebuie să notăm că, în timp, ele par a fi intrat în conștiința publică ca elementul definitiv al acelor confruntări televizate¹⁷. La mulți ani după evenimente, întrebarea despre credința în Dumnezeu a fost numită chiar „întrebarea care a adus un mandat prezidențial”¹⁸.

Acestea veneau la finalul unei campanii electorale în care Emil Constantinescu și CDR folosiseră destul de mult o retorică ce conținea cuvinte-cheie cu trimitere religioasă. Campania electorală a lui Constantinescu debutase la 4 septembrie 1996 în comuna Ruginoasa, Județul Iași. Evident, candidatul CDR dorea să se portretizeze cât mai apropiat de imaginea lui Alexandru Ioan Cuza valorizat pozitiv de români. În același timp, el era prezentat în ziarul *România liberă* ca fiind „un om cu frica lui Dumnezeu, respect față de lege și dragoste de țară”¹⁹. Câteva zile mai târziu, la 8 septembrie, debutează oficial și campania CDR. Locul ales pentru prima reuniune electorală este Câmpia Libertății de la Blaj, spațiu cu o încărcată simbolistică în istoria națională dar despre care puțini români cunoșteau, la vremea respectivă, conexiunile istorice cu Biserica greco-catolică. Mai înainte însă de a porni pe drumul campaniei electorale, liderii CDR se reculeg la Catedrala Reîntregirii Neamului de

la Alba Iulia²⁰. Cu această ocazie Emil Constantinescu lansează și „Apelul de la Alba Iulia pentru reconciliere națională al președintelui Convenției Democratice Române” care se încheia cu următorul angajament: „Nu vrem încă patru ani de ură, vrem patru ani de calm și de prosperitate, de solidaritate și de progres. Azi, când toată suflarea creștinească aduce închinare Maicii prea blânde, Mariei, (8 septembrie, Nașterea Maicii Domnului n.n.) astăzi, dinaintea preasfintei născătoare de Dumnezeu, cea care deschide calea de răcupărare întregului neam omenesc, făgăduiesc solemn să închin tot gândul și toată fapta mea reconcilierii naționale. Așa să-mi ajute Dumnezeu!”²¹.

Dacă în anul 1996 s-a vorbit despre credința candidaților, peisajul din 2004 a fost diferit. Acum erau alți candidați, dintr-o altă generație, iar sensul general al politicii românești era mult schimbat. De această dată s-a vorbit ceva mai mult despre Biserica Ortodoxă Română văzută ca instituție dar, la rândul lor, și opțiunile candidaților principali în termeni de valori aveau să joace un rol important.

În 2004 au fost alegeri locale, parlamentare și prezidențiale (alegerile parlamentare și primul tur al alegerilor prezidențiale s-au desfășurat simultan la 28 noiembrie iar turul al doilea al alegerilor prezidențiale la 12 decembrie). În debutul unui an cu atât de multe mize electorale Biserica Ortodoxă Română a reafirmat cu mai multă

putere decizia potrivit căreia preoții nu trebuiau să participe la viața politică (Decizia Sf. Sinod nr. 410 din 12 februarie 2004). Decizii de acest fel fuseseră luate și în anii 1990, 1992, 1996 și 2000 dar ele adesea nu fuseseră respectate de unii preoți activi cu precădere în politica de la nivel local (situația nu era întâlnită însă doar în cazul celor ortodocși, ci și la cei catolici sau protestanți). Însă, în 2004 în contextul apropierei alegerilor locale, decizia Sinodului, prevedea în mod clar sancțiunea renunțării la preoție pentru reprezentanții Bisericii care continuau activitatea politică și de aceea a fost un punct de cotitură pentru BOR²². Tot în februarie 2004 și Biserica Catolică a cerut preoților romano- și greco-catolici să renunțe la politică ceea ce aceștia au și făcut²³. Ieșirea preoților din politică a fost apreciată de societatea civilă din România ca un element de progres al vieții democratice dar în curând apropierea alegerilor prezidențiale avea să deschidă noi discuții cu privire la implicarea Bisericii Ortodoxe în viața politică.

La începutul toamnei se profila o cursă electorală pentru alegerile prezidențiale între Adrian Năstase, primul-ministru în funcție susținut în special de PSD și Theodor Stolojan, lider al Alianței „Dreptate și Adevăr” PNL-PD. Stolojan era președintele PNL la acel moment, iar principalul său suținător era Traian Băsescu, președintele PD recent reales ca Primar General al Bucureștiului. Pentru că alegerile

prezidențiale coincideau cu cele parlamentare, PSD l-a desemnat și pe Mircea Geoană, care în ultimii 4 ani ocupase funcția de ministru de externe, drept candidat pentru funcția de Prim ministru. Acesta se bucura de o imagine publică pe ansamblu pozitivă deși în luna iunie fusese învins de Băsescu în cursa pentru Primăria Bucureștiului.

Un eveniment important a avut însă loc la 2 octombrie 2004 când, pe neașteptate, Theodor Stolojan a anunțat că se retrage din cursa prezidențială invocând motivul sănătății sale precare. Momentul a fost de natură să genereze o puternică emoție colectivă. În acel context Traian Băsescu avea să preia rolul de candidat al Alianței DA PNL-PD la alegerile prezidențiale. Călin Popescu-Tăriceanu, un lider important al PNL a devenit lider al acestei formațiuni politice și co-președinte al Alianței DA PNL-PD. Ulterior, el va deveni și candidat al acesteia la postul de Prim ministru.

În acel moment relația lui Traian Băsescu cu Biserica Ortodoxă Română era deja dificilă din cauza delicatului dosar al construirii Catedralei Neamului. Guvernul Năstase și BOR susțineau construirea acesteia în Parcul Carol, soluție negreată de Băsescu, la acea dată primar General al Capitalei și nici de o mare parte a populației Bucureștiului reticentă față de la perspectiva desființării unui parc pentru construirea Catedralei.

Este extrem de probabil ca intensificarea controverselor publice despre

construirea catedralei în Parcul Carol a reprezentat o parte a campaniei electorale din primăvara lui 2004 pentru alegerile locale. În București exista susținerea pentru poziția lui Băsescu de salvare a parcului, dar în afara capitalei mulți cetățeni erau mai degrabă favorabili proiectului, cu precădere în mediul rural, un rezervor electoral valoros pentru partidul lui Adrian Năstase²⁴. În afară de compromiterea parcului în sine, îndrăgit de mulți bucu-reșteni, proiectul presupunea demolarea „Monumentului eroilor al luptei pentru independenta patriei și pentru libertatea poporului, pentru socialism”, construit în timpul regimului totalitar comunist (1960-1963, arhitecți Horia Maicu și Nicolae Cucu) cu destinația de necropolă pentru liderii regimului dar apreciat de exponenți de frunte ai arhitecturii românești ca un monument cu valoare estetică și artistică. În 18 aprilie 2004 când se făceau ultimele pregătiri pentru demolarea monumentului în Parcul Carol au demonstrat câteva sute de persoane între care mulți arhitecți și, în general, intelectuali, adversari ai acestei inițiative²⁵. Ei au creat chiar și un lanț viu în fața utilajelor deja aduse acolo. Ulterior demolarea Monumentului Eroilor s-a blocat în diferite impedimente legale dar în vară se poate spune că Băsescu rămăsese la nivel național cu imaginea de adversar al construirii Catedralei. Aceasta deși el a repetat de multe ori că nu era împotriva ideii în sine, ci doar împotriva amplasamentului propus în Parcul Carol.

Revenind în octombrie, la scurt timp după schimbările de la vârful Alianței DA și investirea lui Traian Băsescu și Călin Popescu-Tăriceanu cu privire la ducerea competiției politice cu PSD, în anumite grupuri intelectuale au apărut semne de întrebare referitoare la relația dintre liderii Alianței DA cu BOR. Sensul era acela de îngrijorare: dacă cei doi vor pierde alegerile din cauză că nu au sprijinul Bisericii? Dacă Băsescu avea problemele deja amintite, Călin Popescu-Tăriceanu era, așa cum am mai spus, catolic iar acest lucru a fost notat la vremea respectivă. În acest sens, la numai câteva zile după preluarea conducerii PNL de către Tăriceanu, Toader Paleologu, viitor ambasador, ministru al culturii în 2008-2009 și deputat avea să scrie un editorial important dedicat priorităților mandatului acestuia ca lider al PNL²⁶. Autorul recomanda ca PNL să își desemneze cât mai repede candidatul la funcția de Prim ministru (avea să fie Tăriceanu) și îi cerea lui noului președinte să își asume responsabilitățile de lider al PNL. „Printre aceste responsabilități voi discuta pe scurt două dintre cele mai importante: listele de candidați ale partidului și relațiile cu Biserica Ortodoxă.” Evident, în cadrul studiului de față cea de a doua problemă ne atrage atenția. În opinia autorului ea este cu atât mai importantă cu cât relația lui Băsescu cu Biserica era, la rândul ei, sub semnul întrebării: „Traian Băsescu este văzut în unele locuri și mai cu

seama la țară ca un fel de «antihrist» din cauza opoziției sale, cam prea galagioase, față de proiectul catedralei patriarhale din București”. El arată că „Biserica nu face recomandări pozitive asupra persoanelor sau partidelor pentru care credincioșii să voteze” dar „poate însă să blocheze alegerea unui personaj perceput, pe drept sau pe nedrept, ca ostil credinței”. Paleologu considera atunci că este necesar ca Băsescu să aibă „garanți” din rândurile liderilor Alianței DA „oameni credibili din punctul de vedere al Bisericii, care să garanteze că el nu se va lansa cu elanul său binecunoscut într-o luptă împotriva ei”. Or, slăbiciunea lui Tăriceanu este tocmai aceea că el însuși era departe de a putea oferi astfel de garanții pentru Băsescu. De aceea este exprimată temerea că „un președinte catolic al Partidului Național Liberal nu prea are cum să ajute foarte mult în această privință. Dimpotrivă, el însuși are nevoie de o «căptușeală ortodoxă»”. Dar lucrurile nu trebuie puse într-o lumină prea puternică: religia lui Tăriceanu nu a jucat un rol relevant în campania din 2004 iar aceasta s-a descurcat și atunci și în anii următori fără o asemenea „căptușeală ortodoxă”.

Așadar, unii intelectuali și formatori de opinie se temeau că noua formulă de conducere Băsescu – Tăriceanu stabilită la începutul lui octombrie 2004 nu era de natură de inspirație încredere din punctul de vedere al Bisericii. Curând însă, spre sfârșitul lunii, campania avea

să fie și mai provocatoare. Invitat la televiziunea MTV care are, așa cum se știe, un public tânăr, Traian Băsescu a abordat cu destulă lejeritate problema eventualei înființări a caselor de toleranță și problema căsătoriei între persoane de același sex. „Trebuie să ieșim din dogmatism” și „tot ce înseamnă ființă umană trebuie să trăiască așa cum crede că e plăcut”²⁷ a arătat el cu acel prilej. Aceste declarații au stârnit interes din partea mass-media și, mai important, o reacție oficială de condamnare din partea Bisericii Ortodoxe Române la 28 octombrie 2004: „În timp ce se aflau pe Dealul Patriarhiei pentru a venera cinstitele moaște ale Sfântului Cuvios Dimitrie cel Nou – ocrotitorul Bucureștilor – sute de mii de credincioși au luat cunoștință cu indignare de opiniile exprimate public de domnul Traian Băsescu, primarul general al Capitalei, în legătură cu legalizarea prostituției și susținerea căsătoriilor între cuplurile de homosexuali. Considerăm că aceste opinii nu au nici o legătură cu tradiția creștină, cu morala poporului nostru și cu demnitatea ființei umane și a familiei”²⁸. Comunicatul avea să stârnească reacții chiar în interiorul Bisericii pentru că a fost considerat ca o intervenție deschisă în campania electorală care tocmai începea. La 2 noiembrie Bartolomeu Anania, la acea dată Arhiepiscop al Vadului, Feleacului și Clujului exprima „frățească consternare” și „respectuosul protest” față de acest lucru printr-o scrisoare deschisă adresată

Patriarhului: „Faptul că această «indignare» este lansată chiar în ziua deschiderii oficiale a actualei campanii electorale și că ea este focalizată nominal asupra unei persoane care, dincolo de inerentele noastre rezerve, deține nu doar calitatea de «primar general al Capitalei» dar și pe aceea de șef al unui partid politic și de candidat oficial la președinția României, nu poate evita concluzia că Patriarhia Română se implică partinic în competiția politică²⁹. Deci, iată o acuzație care venea chiar din rândurile ierarhiei înalte a Bisericii Ortodoxe Române.

Peste mai puțin de două săptămâni lucrurile aveau să evolueze și mai mult odată cu intensificarea discuțiilor privind statutul comunității LGBT după ce Traian Băsescu a declarat public că 20% dintre români ar fi homosexuali³⁰. La acel moment intervenția a șocat o parte a opiniei publice și a scurt-circuitat campania electorală fără însă să împiedice victoria sa asupra lui Adrian Năstase. Câțiva ani mai târziu, în ianuarie 2008, Băsescu avea să retracteze această declarație referitoare la procentul de 20%. El a evocat întâmplarea în cursul unei ședințe a Consiliului Superior al Magistraturii, dar a plasat-o într-un registru amuzant (președintele râdea): „Am dat eu o dată procente, dacă vă aduceți aminte într-o campanie, o referire la homosexuali. Întotdeauna când dăm procente greșim. M-a luat apa într-o emisiune la MTV în plină campanie³¹. Însă

în ceea ce privește atitudinea sa față de căsătoriile între persoanele de același sex, ea nu s-a schimbat până la sfârșitul mandatului deși chiar și în 2013 ele mai erau în măsură să stârnească controverse: „Cred că oamenii pot face ce vor cu viața lor, sunt de acord inclusiv cu această libertate. A intra în această zonă și a o reglementa cu interdicții prin Constituție e o mare greșală. Eu sunt creștin ortodox și respect asta, dar dacă alții vor să se căsătorească bărbat cu bărbat și femeie cu femeie, e treaba lor” a spus el în iunie 2013 la *Pro TV*³².

Anul 2014 avea să aducă o reconfigurare puternică a scenei politice în condițiile în care Traian Băsescu nu mai putea candida. Schimbările au început încă din primăvară, odată cu dizolvarea USL, alianța politică a PSD și PNL care dominase alegerile locale și parlamentare din 2012. Fără a rememora evenimentele din 2014 să menționăm că după alegerile pentru Parlamentul European din 25 mai 2014 evenimentele au mers către o confruntare electorală între premierul Victor Ponta din partea PSD și Klaus Iohannis care reprezenta o alianță a PNL și PDL. Deși candidatura lui Iohannis s-a impus abia după alegerile din 25 mai 2014, PSD deja desfășurase campania din timpul primăverii sub sloganul electoral „Mândru că sunt român” care avea să fie reluat și în toamnă pentru a susține campania dusă de Ponta împotriva lui Iohannis.

În vară a început cursa electorală iar faptul că pentru prima dată avea șanse de câștig un personaj care nu era etnic român era un detaliu important. Apoi, evident, trebuia ținut cont și de faptul că nu era nici ortodox. Așa cum am mai arătat, între candidații importanți mai erau și alții care nu erau ortodocși dar toți ceilalți erau etnici români. De aceea chestiunea aceasta de alteritate s-a concentrat în jurul candidaturii lui Iohannis, iar afirmarea deschisă a identității românești a lui Ponta a vizat tocmai lupta electorală cu aceasta.

La 29 iulie 2014 a avut loc la Craiova Consiliul Național al PSD la care Victor Ponta și-a anunțat candidatura la alegerile prezidențiale. În cadrul discursului său de asumare a candidaturii chestiunea identității românești și a ortodoxiei au ocupat un loc important și chiar dacă vorbitorul a fost atent la nuanțe și a făcut referiri repetate la egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor și la respectul său pentru toate cultele religioase nu au trecut neobservate afirmațiile prin care el își afirma identitatea sa românească și ortodoxă și vorbea despre România ca despre „țara mea”. „Nu cred că un candidat la funcția de președinte al României are o problemă dacă nu este ortodox sau nu e de etnie română” spunea el dar, pe de altă parte „vreau un lucru și îl spun de fiecare dată: nu vreau să mă acuze nimeni sau să spună că e un defect faptul că sunt român sau ortodox în țara mea. Așa m-am născut, așa o să mor, sunt

mândru de asta, cred că trebuie să fiu respectat pentru acest lucru”³³. În același timp el a evocat decizia sa de a susține în continuare Biserica dar și toate cultele religioase („Cred că am făcut foarte bine și în continuare trebuie să sprijinim Biserica și cultele religioase. Biserica și Armata sunt instituții fundamentale care au ajutat la fondarea și salvagardarea națiunii române și cred că merită respectate, sprijinite”, dar și „Vă asigur, ca premier am arătat tot respectul, sprijinul nu doar pentru BOR – bineînțeles, sunt ortodox, majoritatea românilor e ortodoxă –, ci pentru toate celelalte culte, romano-catolic și greco-catolic, protestanți, neoproteștanți, musulmani, evrei, pentru oricine. România e țara tuturor, indiferent de etnie, de religie, dar e o țară în care credința noastră e esențială pentru ființa neamului românesc și trebuie să sprijinim toate cultele”).

Cu toate aceste precauții, frazele de mai sus au fost interpretate ca fiind o poziționare adversă față de Klaus Iohannis și probabil că așa și erau. De aceea aceasta i-a răspuns după câteva zile: „M-am născut în România, sunt cetățean român și numai român”³⁴ a spus el. Cât privește declarația lui Ponta, „este o încercare penibilă de atac de campanie, prin urmare nu răspund. (...) Nu voi face declarații legate de religie în campania electorală, pentru că nu mi se pare corect, mai ales că România este un stat laic și nu întâmplător în Constituție sunt arti-

cole privind egalitatea în drepturi indiferent de religie și etnie”.

Și mai important, în acea perioadă a existat și o reacție a Bisericii Ortodoxe Române care a cerut candidaților să nu folosească chestiunile religioase în campania electorală (4 august 2014). Un comunicat oficial al acesteia arăta că „Biserica Ortodoxă Română cooperează cu autoritățile de stat centrale și locale pentru împlinirea binelui comun în societate și are relații civilizate cu toate partidele politice, dar rămâne neutră din punct de vedere politic în conformitate cu hotărârile Sfântului Sinod fundamentate pe canoanele Ortodoxiei universale. Indiferent de doctrina politică, originea etnică, credința sau convingerile religioase ale candidaților în alegeri, clerului ortodox român îi este interzis să desfășoare activități cu caracter partinic în comunitățile de credincioși pe care le păstorește”³⁵ și de aceea „Patriarhia Română face un apel către reprezentanții clasei politice din România ca în dezbaterile electorale privind alegerile prezidențiale din toamna acestui an să evite confruntările politice motivate religios, deoarece, potrivit legilor României, cultele religioase sunt factori ai păcii sociale (Legea 489/2006, art. 7, alin. 1), nu motive pentru învrăjbiră populației”. Așadar, în acel moment de început al campaniei electorale atitudinea BOR a fost net diferită de cea din 2004.

Pe parcursul campaniei electorale Biserica avea să mai aibă o intervenție publică neutră. Cu

câteva zile înainte de votul pentru primul tur al alegerilor prezidențiale un comunicat oficial al Patriarhiei anunța că „În perspectiva alegerilor prezidențiale din România (2 noiembrie 2014), Sfântul Sinod își reafirmă îndemnul către slujitorii Sfințelor Altare și credincioșii Bisericii Ortodoxe Române de a participa la vot în duhul credinței și al iubirii de Biserică și Neam, cu responsabilitate creștină și civică pentru împlinirea binelui comun în societatea românească și viitorul României”³⁶.

Cu toate acestea, de-a lungul campaniei electorale a existat un număr de acuze cu privire la implicarea Bisericii în lupta politică. Astfel, cu numai câteva zile înainte de vot, Traian Băsescu, președintele care își încheia mandatul avea să declare că „Biserica Ortodoxă este evident implicată în campanie”³⁷, iar Victor Ponta „nu a lăsat vreo icoană nepupată în România”.

După aceea, în perioada dintre cele două tururi de scrutin, atunci când cazul de la Satu Mare amintit anterior a devenit cunoscut, au existat mai multe intervenții care cereau Bisericii Ortodoxe să nu se implice în campania electorală, deci oarecum acuzatoare la adresa acesteia. De exemplu, scriitorul Gabriel Liiceanu i-a trimis Patriarhului Daniel un exemplar al cărții sale „Fie-vă milă de noi! și alte texte civile” cu dedicația „Preafericitului Părinte Daniel, Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române și tuturor preoților care, în aceste zile, con-

sideră rușinoasă și nu acceptă târârea Bisericii noastre în alegerile prezidențiale. 13 noiembrie 2014”³⁸. Pe de altă parte, Președintele Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea din România, pastorul Marius Munteanu, a publicat o „Scrisoare deschisă, adresată cetățenilor României, patria tuturor românilor”³⁹ în care se arăta „că alegerile din acest an se referă la alegerea Președintelui României și nu la alegerea Patriarhului Bisericii Ortodoxe Române. Conform Constituției, președintele României este președintele tuturor românilor, indiferent de culoarea pielii, de etnie sau de religie”.

În afară de evenimentele asociate campaniei electorale a celor doi finaliști, trebuie să mai menționăm faptul că Monica Macovei avea să fie singurul candidat cu adevărat provocator la adresa Bisericii Ortodoxe. În cursul lunii septembrie 2014, în cursul campaniei sale electorale, ea a susținut scoaterea religiei din programa școlară și înlocuirea sa cu istoria religiilor⁴⁰, un subiect sensibil pentru BOR și care mai apoi avea să revină cu putere în dezbaterile publice în anul 2015.

Concluzii

Parcursul campaniilor electorale prezidențiale din România din 1996, 2004 și 2014 impune câteva concluzii. Evident, modul lor de abordare dar și așteptările publicului de la oamenii politici sunt mult schimbate. Astăzi este greu să ne

imaginăm că ar mai fi posibilă o întrebare de tipul „Credeti în Dumnezeu, domnule Ilescu?” așa cum s-a întâmplat acum aproape două decenii. Acest fapt arată, într-un fel, amploarea schimbărilor din societatea românească din ultimii 20 de ani.

Privind mai departe, la campaniile din 2004 și 2014, ceea ce trebuie subliniat, din tema cercetării de față, este faptul că acei candidați care au fost percepuți ca fiind mai apropiați, într-un fel sau în altul, de Biserica Ortodoxă Română au pierdut. Așa cum am arătat, în 2004 a existat chiar o intervenție critică a acesteia la adresa lui Traian Băsescu. În 2014 BOR a fost mult mai rezervată dar faptul că numai unul dintre candidații din turul al II-lea era ortodox a creat condiții favorabile pentru apariția percepției că există un partizanat politic din partea sa. Dar, până la urmă, rezultatul votului popular a fost de fiecare dată cel care a contat.

De aici decurg mai multe concluzii. În primul rând se confirmă ipoteza noastră și anume că problema religioasă nu este de natură să influențeze decisiv intenția de vot în cazul în care se ia în calcul ansamblul teritoriului național (așa cum stau lucrurile la alegerile prezidențiale). Și aceasta în ciuda opiniei unui mare număr de comentatori politici, opinie formată, probabil, sub impulsul evenimentelor amintite din campania din 1996 de la care, însă, a trecut mult timp.

Nu susținem că nu poate exista o astfel de influență. Sau că nu pot fi

diferențe între diferite regiuni sau localități. Sau că influența reprezentanților unor culte nu poate atârna la alegeri precum cele locale. Dar iată că două campanii electorale prezidențiale arată același lucru: nu este ceva care să ducă un candidat spre victorie sau spre înfrângere. Românii dau atenție mai mare altor elemente din programul electoral al candidaților la alegerile prezidențiale.

Se impune încă o concluzie. Se vede tot mai clar că eventuala implicare a Bisericii în campania

electorală ascunde un pericol foarte mare, anume acela ca ea să se situeze, din diferite motive, de partea celui care pierde alegerile. Dacă ar fi așa, de aici ar putea decurge anumite consecințe. Partidele politice își permit să câștige sau să piardă alegerile. Între ele au loc perioade alternanțe la guvernare. Pentru Biserică însă, un astfel de scenariu nu este posibil. Ea are un cu totul alt rol în societate, un rol scris de-a lungul istoriei. Poate că de aceea așteptările românilor de la ea sunt diferite.

Note

- ¹ Andrei, Alexandrescu, „Români și străini. Raportul dintre români și străini în discursul politic despre Biserica Ortodoxă: cercurile de alteritate”, în *Imaginând istorii*, Simona Corlan-Ioan, Ovidiu Bozgan, Daniela Zaharia (ed.), Editura Universității din București, 2006, pp. 369 și urm.
- ² *Ibidem*, pp. 370-372.
- ³ Lucian, Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 1997, pp. 145 și urm.
- ⁴ Andrei, Alexandrescu „Români și străini. Raportul dintre români și străini în discursul politic despre Biserica Ortodoxă: cercurile de alteritate”, *op. cit.*, pp. 381- 386.
- ⁵ Exemplu cel mai dezbătut (dar rămas totuși un caz nerepetat în această formă în campania din 2014!) care poate fi citat privește evenimentele dintre cele două tururi de scrutin ale alegerilor prezidențiale din 2014 din Județul Satu Mare când la o reuniune organizatorică a partidului său Mircea Govor, preșe-

dintele PSD Satu Mare, ar fi spus că se baza și pe sprijinul reprezentanților Bisericii Ortodoxe Române. Aparent, liderul PSD miza pe faptul că discuțiile din cadrul reuniunii nu vor deveni publice. Numele evocat în acel context a fost cel al PS Iustin Sigheteanu, episcop vicar al Maramureșului și Sătmarului. Apariția relatărilor despre acest lucru tocmai în acel moment ale calendarului electoral a favorizat o mediatizare amplă a cazului și implicarea în dezbateri a diverși reprezentanți ai societății civile. Referitor la acest moment a se vedea, de exemplu, articolul „Biserica, acuzată că se implică în alegeri: „Să votăm cu cei care sunt ortodocși, să votăm cu Victor Ponta, căci el poate să ne unească!” site-ul www.digi24.ro, 11 noiembrie 2014. Detalii la adresa <http://www.digi24.ro/Stiri/Digi24/Special/COTROC-ENI+2014/Biserica+acuzata+ca+se+implica+in+alegeri>. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015. Ca reacție, purtătorul de cuvânt al Bisericii Ortodoxe Române a reamintit că există

o hotărâre a Sfântului Sinod potrivit căreia „clerului ortodox îi este interzis să facă politică partizană și să se implice în campanii electorale” iar situația relatată de presă va fi cercetată de către BOR. Referitor la acest moment a se vedea articolul: „Patriarhie: Cazurile de implicare în campanie a preoților vor fi cercetate de instanțele bisericești”, site-ul www.ziuadecj.realitatea.net, 11 noiembrie 2014. Detalii la adresa <http://ziuadecj.realitatea.net/eveniment/patriarhie-cazurile-de-implicare-in-campanie-a-preotilor-vor-fi-cercetate-de-ins-tantele-bisericesti--132483.html>. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015.

⁶ „Domnul Iohannis este un membru caroricare altul în parohia noastră. El a fost membru în consiliul bisericesc timp de 8 ani, din 2003. Soția lui este membră în parohia catolică din Sibiu. Bisericele sunt aproape. Deseori o însoțește pe dânsa la biserică. Dar, bineînțeles, este și prezent din când în când la noi și a fost practicant și activ chiar în consiliu”. Declarația aparține lui Kilian Dörr, prim-preot al Parohiei Evanghelice de Confesiune Augustană din Sibiu (în contextul în care pe Internet apăruse o petiție prin care se solicita trecerea la ortodoxie a președintelui, la acea dată, nou-ales). Referitor la acest subiect a se vedea articolul „Preotul lui Klaus Iohannis face dezvăluiri în premieră! Ce spune despre președintele ales al României”, site-ul www.libertatea.ro, 22 noiembrie 2014. Detalii despre articol la adresa <http://www.libertatea.ro/detalii/articol/preotul-lui-klaus-iohannis-face-dezvaluiiri-in-premiera-515612.html#ixzz3fIrJieiU>. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015;

⁷ Referitor la acest subiect a se vedea articolul „Tăriceanu se va căsători a cincea oară. Biserica Catolică nu îi va

da binecuvântarea”, site-ul www.stirileprotv.ro, 10 mai 2013. Detalii despre articol la adresa <http://stirileprotv.ro/show-buzz/entertainment/tariceanu-se-va-casatori-pentru-a-cincea-oara-biserica-catolica-nu-ii-va-da-binecuvantarea.html>. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015.

⁸ Teodor, Paleologu, „Căline, dacă mă iubești”, în *Ziua*, 7 octombrie 2004, p. 6.

⁹ Referitor la acest subiect a se vedea articolul „Monica Macovei atacată de PSD pentru că este greco-catolică”, site-ul www.greco-catolica.org, 23 octombrie 2014. Detalii la adresa <http://www.greco-catolica.org/a553-monica-macovei-atacata-de-psd-pentru-ca-este-greco-catolica.aspx>. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015.

¹⁰ Paul, Dobrescu, *Iliescu contra Iliescu. Analiză din interior a campaniei electorale din 1996*, Editura Diogene, 1997, pp. 249-250.

¹¹ Referitor la acest subiect a se vedea articolul „Marea confruntare: Crezi în Dumnezeu, domnule Iliescu?”, site-ul www.jurnalul.ro, 16 noiembrie 2006. Detalii la adresa: <http://jurnalul.ro/special-jurnalul/marea-confruntare-crezi-n-dumnezeu-domnule-iliescu-7869.html>. Data ultimei consultări: 16 iulie 2015.

¹² Iosif, Boda, *Cinci ani la Cotroceni*, Editura Evenimentul românesc, București, 1999, pp. 348-349.

¹³ *Ibidem*, pp. 349-350.

¹⁴ Paul, Dobrescu, *op. cit.*, pp. 234.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 245-246.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 246.

¹⁷ De exemplu, a se vedea articolul „Istoria confruntărilor TV. O singură dată după '90 nu au fost dezbateri televizate” site-ul www.digi24.ro, 10 noiembrie 2014. Detalii la adresa <http://www.digi24.ro/Stiri/Digi24/Special/COTROCENI+2014/Istoria+confr>

- untarilor+TV+ALEGERI+PREZIENTIALE+2014. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015
- ¹⁸ „Religia ca instrument de propagandă politică”, Roxana Lăzărescu, site-ul www.bbc.co.uk, 24 decembrie 2007. Detalii la adresa http://www.bbc.co.uk/romanian/news/story/2007/12/071224_politica_craciun.shtml. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015.
- ¹⁹ Marius, Ghilezan, Oprea, Cristian, „Un om cu frica lui Dumnezeu, respect față de lege și dragoste de țară”, în *România liberă*, 5 septembrie 1996, p. 3.
- ²⁰ „CDR își va lansa campania electorală pe data de 8 septembrie, la Blaj”, în *România liberă*, 2 septembrie 1996, p. 1.
- ²¹ „Apelul de la Alba Iulia pentru reconciliere națională al președintelui Convenției Democratice Române”, *România liberă*, 9 septembrie 1996, pp. 3.
- ²² Lavinia, Stan, Turcescu, Lucian, „Religie, partide și alegeri în România postcomunistă”, în *Sfera politică*, nr. 123-124, 2006. Așa cum arată autorii, studiul urmărește problema “implicării directe a preoților în politică ca membri de partid sau candidați în alegerile generale sau locale” în condițiile în care „Biserica Ortodoxă, căreia 86% dintre români declară că îi aparțin, s-a dovedit a fi un actor politic redutabil și un aliat indispensabil oricărui candidat și partid politic ce a căutat sprijinul unui segment larg electoral”. În cursul studiului sunt oferite numeroase exemple de implicare politică a clerului la nivelul alegerilor locale (primari, consilieri locali) dar fără a fi omise nici câteva exemple de implicare și la nivelul vieții parlamentare. Autorii apreciază că decizia de retragere a preoților din politică „a fost implementată doar în campania din 2004, odată ce Sinodul și-a amenințat preoții cu răspopirea. Însă clerul de toate confesiunile religioase va continua să se implice politic în mod indirect, nu prin ocuparea de funcții publice, prin aderarea la partide politice sau prin participarea nemijlocită pe listele electorale de partid ci ca sfătuitori de încredere ai electoratului”.
- ²³ *Ibidem*.
- ²⁴ Andrei, Alexandrescu, „The place of the «National Cathedral» in the process of defining the romanian identity un the 19th – 20th centuries”, în *Analele Universității din București. Istorie*, Anul LX - 2011, partea II, pp. 132-133.
- ²⁵ *Ibidem*, p.144.
- ²⁶ Teodor, Paleologu, *op. cit.*
- ²⁷ Referitor la acest subiect a se vedea articolul „Traian Băsescu, sustinator al caselor de toleranță și de acord cu casatoriile între homosexuali”, site-ul www.adevarul.ro, 27 octombrie 2004. Detalii la adresa http://adevarul.ro/news/societate/traian-basescu-sustina-tor-al-caselor-toleranta-si-acord-casatoriile-intre-homosexuali-1_50ad5a317c42d5a663938339/index.html. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015.
- ²⁸ Referitor la acest moment a se vedea articolul „IPS Bartolomeu Anania acuza Patriarhia de partizanat politic”, Cristian Oprea, site-ul www.hotnews.ro, 2 noiembrie 2004. Detalii la adresa <http://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1252434-ips-bartolomeu-anania-acuza-patriarhia-partizanat-politic.htm>. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015.
- ²⁹ Referitor la acest moment a se vedea articolul “ÎPS Bartolomeu Anania se revoltă împotriva implicării Bisericii în politică”, site-ul www.amosnews.ro, 2 noiembrie 2004. Detalii la adresa <http://www.amosnews.ro/arhiva/ips-bar-tolomeu-anania-se-revolta-impotriva-i>

mplicarii-bisericii-politica-02-11-2004. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015.

³⁰ Referitor la acest moment a se vedea articolul „Traian Basescu: 20% din romani sunt homosexuali” site-ul www.hotnews.ro, 12 noiembrie 2004. Detalii la adresa <http://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1251312-traian-basescu-20-din-romani-sunt-homosexuali.htm>. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015.

³¹ Referitor la acest moment a se vedea articolul „Băsescu și-a amintit la CSM cum l-a «luat apa» la MTV când a vorbit despre homosexuali” autor: Cristian Fierbințeanu, site-ul www.mediafax.ro, 10 ianuarie 2008. Detalii la adresa <http://www.mediafax.ro/justitie/basescu-si-a-amintit-la-csm-cum-l-a-luat-apa-la-mtv-cand-a-vorbit-despre-homosexuali-2329615>. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015.

³² Referitor la acest moment a se vedea articolul „Băsescu, întrebat dacă e de acord cu căsătoriile gay: „Fiecare e liber să facă ce vrea cu viața lui” site-ul www.stirileprotv.ro, 16 iunie 2013. Detalii la adresa <http://stirileprotv.ro/stiri/actualitate/basescu-intrebat-daca-e-de-acord-cu-casatoriile-gay-fiecare-e-liber-sa-faca-ce-vrea-cu-viata-lui.html>. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015;

³³ Referitor la acest moment a se vedea articolul „Ponta la lansarea candidaturii: nu vreau să mă acuze nimeni că sunt român sau ortodox în țara mea”, Liviu Dadacus, site-ul www.mediafax.ro, 29 iulie 2014. Detalii la adresa <http://www.mediafax.ro/politic/ponta-la-lansarea-candidaturii-nu-vreau-sa-ma-acuze-nimeni-ca-sunt-roman-sau-ortodox-in-tara-mea-13001004>. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015.

³⁴ Referitor la acest subiect a se vedea articolul „Iohannis: M-am născut în România, sunt cetățean român și numai român”, Alina Novaceanu, site-ul www.mediafax.ro, 5 august 2014. Detalii la adresa <http://www.mediafax.ro/politic/iohannis-m-am-nascut-in-romania-sunt-cetatean-roman-si-numai-roman-13037460>. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015;

³⁵ Referitor la acest subiect a se vedea articolul „Biserica dezaproabă confruntarea politică motivată religios”, Biroul de Presă al Patriarhiei Române, site-ul www.patriarhia.ro. Detalii la adresa <http://patriarhia.ro/biserica-dezaproba-confruntarea-politica-motivata-religios-6077.html>. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015.

³⁶ Referitor la acest subiect a se vedea articolul „Sfântul Sinod a declarat 2016 ca Anul omagial al educației religioase a tineretului creștin ortodox și Anul comemorativ al Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul și al tipografilor bisericești”, Biroul de Presă al Patriarhiei Române, www.basilica.ro, 29 octombrie 2014. Detalii la adresa <http://basilica.ro/sfantul-sinod-a-declarat-2016-ca-anul-omagial-al-educatiei-religioase-a-tineretului-crestin-ortodox-si-anul-comemorativ-al-sfantului-ierarh-martir-antim-ivireanul-si-al-tipografilor-bisericesci-101554.html>. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015.

³⁷ Referitor la acest subiect a se vedea articolul „Băsescu: BOR s-a implicat în campania pentru prezidențiale în sprijinul PSD, s-a mers prea departe”, Cristian Fierbințeanu, www.mediafax.ro, 31 octombrie 2014. Detalii la adresa <http://www.mediafax.ro/politic/basescu-bor-s-a-implicat-in-campania-pentru-prezidentiale-in-sprajinul-psd-s>

a-mers-prea-departe-13483224. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015.

³⁸ Referitor la acest subiect a se vedea articolul „Liiceanu i-a trimis Patriarhului Daniel o carte cu dedicație: «Fie-vă milă de noi! și alte texte civile»”, Alina Boghiceanu, www.adevarul.ro. 14 noiembrie 2014. Detalii la adresa http://adevarul.ro/news/politica/liiceanu-i-a-trimis-pa-triarhului-daniel-carte-dedicatie-fie-va-mila-noi-alte-texte-civile-1_5465f3ff0d133766a8db770b/index.html#. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015.

³⁹ Referitor la acest subiect a se vedea articolul „Scrisoarea adventiștilor din România pentru Biserică: «Acum aleggem președintele, nu Patriarhul BOR. Român nu înseamnă ortodox»”,

Florina Pop, www.adevarul.ro, 12 noiembrie 2014. Detalii la adresa http://adevarul.ro/locale/cluj-napoca/scrisoarea-adventistilor-romania-biseric-a-cum-alegem-presedintele-nu-pa-triarhul-bor-roman-nu-inseamna-ortodox-1_546350150d133766a8ca0ba2/index.html#. Data ultimei consultări: 15 iulie 2015;

⁴⁰ Referitor la acest subiect a se vedea articolul „Monica Macovei vrea să scoată ora de religie din școli”, C. Ivanov, site-ul www.hotnews.ro, 12 septembrie 2014. Detalii la adresa <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-18092064-monica-macovei-vrea-scoata-ora-religie-din-scoli.htm>. Data ultimei consultări: 10 iulie 2015.

Bibliografie

- Alexandrescu, Andrei, „The place of the “National Cathedral” in the process of defining the romanian identity un the 19th-20th centuries”, în *Analele Universității din București. Istorie*, Anul LX - 2011, partea II.
- Alexandrescu, Andrei, „Români și străini. Raportul dintre români și străini în discursul politic despre Biserica Ortodoxă: cercurile de alteritate”, în *Imaginând istorii*, editori Simona Corlan-Ioan, Ovidiu Bozgan, Daniela Zaharia, Editura Universității din București, 2006.
- Boda, Iosif, *Cinci ani la Cotroceni*, Editura Evenimentul românesc, București, 1999.

- Boia, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, 1997.
- Dobrescu, Paul, *Iliescu contra Iliescu. Analiză din interior a campaniei electorale din 1996*, Editura Diogene, 1997.
- Ghilezan, Marius, OPREA, Cristian, „Un om cu frica lui Dumnezeu, respect față de lege și dragoste de țară”, în *România liberă*, 5 septembrie 1996.
- Paleologu, Teodor, „Căline, dacă mă iubești”, în *Ziua*, 7 octombrie 2004.
- Stan, Lavinia, Turcescu, Lucian, „Religie, partide și alegeri în România postcomunistă”, *Sfera politicii*, nr. 123-124, 2006.